

STAWOMIR ZAWISZA
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

ROLNICTWO ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Wieś i rolnictwo w Polsce należą do obszarów generujących najwięcej problemów społecznych i gospodarczych. Transformacja rynkowa lat dziewięćdziesiątych XX wieku w najmniejszym stopniu objęła sferę agrobiznesu oraz ludność zamieszkałą na terenach wiejskich, stąd też, wiele zagadnień pozostało nie rozwiązanych do dzisiaj. Historycznie ukształtowana struktura agrarna, w której dominują rozdrobnione gospodarstwa indywidualne, jest obecnie jednym z najważniejszych dylematów rozpatrywanych dróg rozwoju, a sytuacja rodziny rolniczej, użytkującej gospodarstwo rolne, stanowi często podejmowany temat poszukiwań badawczych.

Gospodarstwo rolne w systemie zrównoważonego rozwoju

Podstawowym elementem systemu życia wiejskiego jest gospodarstwo rolne. Według klasycznej definicji socjologicznej gospodarstwo rolne jest jednostką organizacyjną w rolnictwie, w której producenci wykorzystując ziemię, odpowiednie źródła i rodzaje energii oraz stosując odpowiednie narzędzia pracy i urządzenia techniczne doprowadzają do pomnażania płodów rolnych [Turowski 1995]. Podobnie definiują gospodarstwo rolne ekonomiści, dodając do wymienionych elementów własne zabarwienie znaczeniowe. Gospodarstwo to zatem, zdaniem ekonomistów, celowo zorganizowany zespół ludzi, ziemi i pozostałych niezbędnych do procesu produkcyjnego środków produkcji, który zajmuje się produkcją roślinną, roślinną i zwierzęcą, a niekiedy roślinną, zwierzęcą i przetwórstwem rolnym. Na gospodarstwo rolne składają się czynniki produkcji w postaci ziemi, pracy, kapitału i zarządzania, jakie są nieodzowne by można było prowadzić działalność gospodarczą. Definicje prawne poszerzają jeszcze pojęcie gospodarstwa rolnego o prawa i obowiązki, jakie wynikają z tytułu posiadania i prowadzenia gospodarstwa [Adamowski 1998]. Wydaje się też, że nie można rozpatrywać działalności rolniczej bez uwzględnienia aspektów etycznych związanych z pewnymi standardami odnoszącymi się do sztuki prowa-

dzenia gospodarstwa rolnego, zapewniającej bezkonfliktowe funkcjonowanie rodziny rolniczej wobec otoczenia przyrodniczego oraz społecznego.

Współczesna pozycja rolniczego gospodarstwa rodzinnego w Polsce określona jest przez dwie główne grupy czynników: (1) transformację systemu ekonomicznego w kierunku gospodarki opartej na rynkowych mechanizmach sterowania oraz (2) dostosowywanie państwa, w tym obszarów wiejskich i rolnictwa, do standardów, przepisów prawa i wymagań związanych z integracją w ramach struktur gospodarczych i społecznych Unii Europejskiej. Dążenie Polski do włączenia w struktury Unii Europejskiej powoduje, że model ewolucji rolnictwa zachodnioeuropejskiego, normy, wymagania oraz wspólna polityka rolna stanowią płaszczyznę odniesienia dla określania tendencji zmian w sferze polskiego agrobiznesu. Z obserwacji tych wynika, że przemiany obszarów wiejskich są nieuchronnym elementem procesów przekształcania się systemów społecznych i gospodarczych na całym świecie, a postęp i rozwój gospodarczy kraju wiąże się zawsze ze zmianami w strukturze społecznej i gospodarczej wsi oraz z ewolucją pozycji ekonomicznej rodzin rolniczych wobec rynkowych mechanizmów w gospodarce. Koncepcje zmian w rolnictwie i doktryny rozwoju obszarów wiejskich ewoluują wraz z wieloma czynnikami zarówno ekonomicznymi jak i społecznymi, do których w szczególności należy zaliczyć skuteczność produkcyjną rolnictwa, rozumianą jako zdolność do zaspokajania potrzeb związanych z popytem na surowce, produkty i przetwory gospodarki żywnościowej.

Generalnie w krajach uważanych za rozwinięte gospodarczo (na przykład w krajach Unii Europejskiej) można dostrzec pewną prawidłowość ewolucji obszarów wiejskich i rolnictwa. (1) Pierwszym etapem było dążenie do maksymalizacji wolumenu produkcji żywności poprzez uruchomienie i wspieranie mechanizmów modernizacji i industrializacji produkcji rolniczej. Okres ten charakteryzuje się wspieraniem przez ośrodki władzy gospodarczej przekształceń zmierzających do wytwarzania metodami zapewniającymi dostarczenie jak największej ilości produktów żywnościowych, bez zwracania uwagi na parametry tej żywności oraz skutki dla środowiska naturalnego. (2) Drugim okresem jest osiągnięcie stanu nasycenia rynku poprzez uzyskanie równowagi pomiędzy poziomem popytu a podażą, z tendencjami do występowania coraz większych nadwyżek produkcyjnych, będących efektem uruchomionych wcześniej procesów uprzemysłowienia metod wytwarzania w rolnictwie. (3) Trzecim etapem, jest bilansowanie korzyści i strat spowodowanych kapitałochłonnym i pracooszczędnym rozwojem, wprowadzanie działań kompensacyjnych, instrumentów zmierzających do zahamowania nadprodukcji i eliminowania niekorzystnych skutków urbanizacji wsi oraz industrializacji rolnictwa w postaci wyludnienia obszarów wiejskich, a także ich degradacji ekologicznej.

Rolnictwo krajów Unii Europejskiej, funkcjonujące od kilkudziesięciu lat w oparciu o środki do produkcji rolnej z dużym udziałem chemii syntetycznej

i ciężkiej mechanizacji, doprowadziło do zachwiania równowagi ekologicznej i dewastacji przyrodniczej wielu obszarów wiejskich (intensywne uprawy monokulturowe, zatrucie gleby i wód gruntowych). Spowodowano także wytworzenie znacznych nadwyżek żywności poprzez nadmierną produktywność ziemi w stosunku do potrzeb. Nastąpiło jednocześnie wyludnienie obszarów wiejskich poprzez kapitałochłonną modernizację gospodarki rolnej, co doprowadziło do opustoszenia obszarów wiejskich za sprawą zastępowania pracy ludzkiej inwestycjami w technizację i automatyzację produkcji. Wszystkie te zjawiska były w dodatku wspierane coraz bardziej rozbudowanym systemem dotacji, subwencji i innych działań protekcyjnych, finansowanych kosztem budżetowych środków finansowych obciążających podatników. W konsekwencji rozwój rolnictwa według koncepcji modernizacji, realizowany drogą uprzemysłowienia i urbanizacji, ujawnił swe negatywne skutki we wszystkich istotnych wymiarach: ekonomicznym, społecznym, ekologicznym jak i etycznym.

W coraz bardziej rozwiniętych, a zarazem bogatszych, społeczeństwach zaczęto dostrzegać znaczenie, niedocenianych do tej pory, elementów otoczenia przyrodniczego, ich walorów krajobrazowych, jakości produktów żywnościowych oraz społecznych kosztów wytwarzania w rolnictwie. Zauważono także nie tylko konieczność zachowania naturalnego środowiska, ale przekazania go przyszłym pokoleniom w postaci nie wykazującej objawów destrukcji uniemożliwiającej niezakłóconą ewolucję w przyszłości. Na tym tle powstały koncepcje zalecające odwrót od dotychczasowego rozwoju rolnictwa zwanego konwencjonalnym, które spowodowało przekształcenie tradycyjnego systemu produkcji rolniczej w dział gospodarki, a warstwę chłopów w profesjonalną kategorię zawodową rolników-farmerów. Wśród nowych koncepcji pojawiły się propozycje rolnictwa ekologicznego, które wszakże z różnych względów nie wydaje się skutecznym sposobem powszechnego zaspokajania potrzeb żywnościowych, bowiem jest mniej wydajne, bardziej pracochłonne, produkuje droższą żywność, więc jeszcze przez jakiś czas może jedynie pozostać elitarnym działem produkcji luksusowych, bowiem drogich, choć o lepszych parametrach, produktów. Jest to więc rolnictwo bogatych społeczeństw, w których popyt na produkty bardzo wysokiej jakości jest uzasadniony zamożnością znacznej liczebnie części społeczności, a produkty ekologiczne stopniowo, w coraz większym zakresie, mogą zastępować na rynku wytwory rolnictwa konwencjonalnego. Koncepcją pośrednią pomiędzy konwencjonalnym a rygorystycznym ekologicznym systemem produkcji rolniczej jest rolnictwo zrównoważone, które zakłada takie programowanie rozwoju, by można było łączyć cele produkcyjne z wymaganiami środowiskowymi oraz respektować zasady zrównoważonego rozwoju.

Rolnictwo zrównoważone może być najbardziej pożądanym kierunkiem rozwoju rolnictwa w Polsce, bowiem korzystne oddziaływanie na środowisko, a nawet jego poprawę można uzyskać w sposób nie wpływający na poziom produkcji

[Szoszkiewicz i inni 2000]. Jednym z ważniejszych czynników skłaniających do preferowania koncepcji zrównoważonego rozwoju jest jednak fakt przyszłego włączenia Polski do Unii Europejskiej, w której ten system produkcji rolniczej uzyskuje coraz większe zainteresowanie i uznanie, a instrumenty polityki wobec wsi i rolnictwa będą coraz bardziej skierowane na wsparcie zrównoważonego rozwoju. Jeśli obszary wiejskie oraz rolnictwo w Polsce mają być skutecznie wspierane w ramach istniejących obecnie funduszy przedakcesyjnych oraz przyszłych wspólnych funduszy Unijnych, a integracja ma być najmniej dolegliwa dla zaniedbanego do tej pory rolnictwa, niezbędne jest podjęcie problematyki rolnictwa zrównoważonego zarówno w pracach badawczych jak i realnych działaniach zmierzających do popularyzowania idei zrównoważonego rozwoju w środowiskach praktyków: rolników, działaczy samorządowych oraz przedstawicieli administracji gospodarczej wszystkich szczebli. Ze względu na znaczną liczbę osób związanych z pracą w gospodarstwie rolnym w Polsce, duże zatrudnienie w rolnictwie oraz zamieszkiwanie około 38% ludności kraju na obszarach wiejskich jest to problem istotnie dotyczący znaczą część populacji mieszkańców Polski. Słabszy rozwój sfery agrobiznesu, zwłaszcza zaś nie osiągnięcie nadmiernego poziomu uprzemysłowienia rolnictwa oraz brak drastycznych zjawisk wyludniania się obszarów wiejskich w kraju powoduje, że istnieje szansa na uniknięcie negatywnych zjawisk ekonomicznych, społecznych i ekologicznych związanych z industrialną i urbanizacyjną koncepcją rozwoju wsi i rolnictwa, które dotknęły państwa Unii Europejskiej.

Rolnictwo zrównoważone jako koncepcja rozwoju

Rolnictwo jest działem gospodarki, który posiada chyba największy wpływ na kształtowanie zasobów środowiska naturalnego, ze względu na bezpośrednie użytkowanie tych zasobów w procesach produkcyjnych. Wszystko zatem to w jaki sposób rolnictwo korzysta z owych zasobów ma bezpośredni wpływ na funkcjonowanie ekosystemów środowiska przyrodniczego obecnie i w przyszłości. W nurcie tego typu rozumowania powstała ekonomika odnawialnych zasobów naturalnych, którą należy rozumieć jako zbiór zasad racjonalnego gospodarowania zasobami odnawialnymi oraz dział wiedzy formułujący zasady kojarzenia celów ekonomicznych z ekologicznymi [Woś, 1995, 1998a].

Koncepcja ta zmienia radykalnie podejście do gospodarowania w rolnictwie i funkcjonowania agrobiznesu w ogóle. Stawia to nowe wyzwania ale i ograniczenia dla rodzin rolniczych oraz przedstawicieli ośrodków decyzyjnych, mających wpływ na rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa. Istotną zmianą jest przejście od filozofii bezpieczeństwa żywnościowego do koncepcji równowagi w sferze wytwarzania żywności i użytkowania środowiska przyrodniczego w związku z procesami wytwórczymi w rolnictwie oraz nowego określenia społecznej po-

zycji rodziny rolniczej w dynamicznym systemie gospodarki rynkowej i ewolucji klasycznych funkcji wsi.

Pierwszych koncepcji zrównoważonego rozwoju (sustainable development) można doszukać się już na początku lat siedemdziesiątych, w czasach pełnego rozwoju rolnictwa industrialnego. Pojęcie to pojawiło się po raz pierwszy w 1972 roku na konferencji ONZ w Sztokholmie [Runowski 2000]. Wobec ciągłego spadku dochodów rolniczych, zmniejszania się liczby ludności czynnej zawodowo w rolnictwie, ujemnych skutków działalności rolniczej w środowisku wywołanych intensyfikacją produkcji oraz powstawania nadmiaru żywności, która mimo wsparcia finansowego przekroczyła poziom cen światowych, w 1987 roku ogłoszono deklarację z Achen. Poddano w niej krytyce dotychczasowy rozwój wsi i rolnictwa wskazując na możliwe drogi rezygnacji z dotychczasowych, konwencjonalnych metod wytwarzania w rolnictwie [Turowski 1995]. W 1993 roku Komisja Europejska powołała Akcję COST mającą na celu opracowanie systemu integrowanej produkcji w skali gospodarstwa (IAFS – integrated arable farming system). Prace zakończono w 1998 roku opracowaniem i wdrożeniem koncepcji sporządzania i weryfikacji gospodarstw prowadzonych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Niestety do tej pory nie udało się zorganizować i utrzymać w Polsce sieci gospodarstw pilotujących upowszechnienie tej idei, dlatego wydaje się szczególnie celowe podjęcie tej inicjatywy w kraju [Fotyma, Kuś 2000].

W literaturze można spotkać różnego rodzaju definicje rozwoju zrównoważonego jednak w Polsce pojęcie to nie jest jednoznacznie określone i zawiera często odmienne interpretacje tej koncepcji [Michna 2000]. Można zatem powiedzieć, że termin ten czeka jeszcze na pełne i wieloaspektowe określenie, zwłaszcza w odniesieniu do wsi i rolnictwa, chociaż samo pojęcie nie jest nowe i pojawiało się na przestrzeni dziejów wielokrotnie [Klepacki 2000]. Także samo określenie równowagi gospodarowania w rolnictwie nie jest jednoznaczne, można bowiem wyróżnić tradycyjne, rynkowe oraz systemowe podejście do równowagi gospodarstwa rolniczego [Ziętara 2000]. Idea rozwoju zrównoważonego zakłada maksymalizację korzyści netto z rozwoju ekonomicznego, ale, pod warunkiem, że jednocześnie chroni i zapewnia odtwarzanie zasobów naturalnych w dłuższej perspektywie [Woś 1998b]. Jest koncepcją całościowego, globalnego i perspektywicznego rozpatrywania problemów wsi i rolnictwa przy uwzględnieniu dużej liczby zmiennych: ekonomicznych, społecznych, ekologicznych i etycznych. Najsilniej eksponowane są związki między wymiarem ekonomicznym a ekologicznym działalności rolniczej na obszarach wiejskich, co w literaturze doczekało się terminu ekorozwoju [Woś 2000]. Takie podejście jest jednak celowe dla rozpatrywania zmian w systemach rolniczych krajów Unii Europejskiej, w których problemy pojawiły się w wyniku nadmiernej intensyfikacji produkcji rolniczej, co spowodowało komplikacje ekologiczne. W polskim rolnictwie nad-

produkcja żywności została osiągnięta ekstensywnymi metodami i główny problem to nie ewolucja od rolnictwa kapitałochłonnego i pracooszczędnego do rozwoju zrównoważonego, ale jak przekształcić rolnictwo pracochłonne, o dużym przeludnieniu agrarnym, w rolnictwo o zrównoważonym rozwoju, unikając nadmiernego uprzemysłowienia technik wytwórczych i substytucji pracy kapitałem. Głównym dylematem polskiego rolnictwa jest zatem nierównowaga między wymiarem ekonomicznym a społecznym działalności gospodarczej w agrobiznesie.

W pozycji gospodarstwa rolnego wobec wymagań rolnictwa zrównoważonego istotne znaczenie mają obecnie w Polsce cztery grupy zmiennych: (1) *społeczne* związane z określeniem swej pozycji w społeczności wiejskiej osób funkcjonujących w rodzinie rolniczej oraz rezygnujących z pracy w rolnictwie, co jest nieuniknione przy obecnym poziomie zatrudnienia, a jednocześnie wymaga przemian socjosystemów wiejskich i ewolucji w kierunku zmniejszania znaczenia funkcji produkcyjnych oraz tworzenia wielofunkcyjnego charakteru rozwoju wsi, a także ewolucji systemu przejmowania gospodarstwa na zasadzie naturalnej zmiany pokoleniowej, w tym dróg karier młodego pokolenia na wsi, (2) *ekonomiczne* sprowadzające się do analizy dochodów rodzin rolniczych, określenia struktury wydatków budżetowych w gospodarstwach rolniczych, a także obszarów wiejskich w ujęciu lokalnym oraz regionalnym, (3) *ekologiczne* dotyczące zachowania dobrego stanu środowiska przyrodniczego oraz odtworzenia naturalnych walorów nie tylko na obszarach problemowych, ze szczególnym uwzględnieniem stosowania przyjaznych środowisku technologii produkcji rolniczej i prawidłowej gospodarki odpadami powstającymi w procesach produkcyjnych, gospodarki wodnej oraz zarządzania zasobami leśnymi, (4) *etyczne* ukazujące zobowiązania użytkowników naturalnego środowiska przyrodniczego oraz wytwórców produktów żywnościowych wobec nosicieli ryzyka – konsumentów wytworów rolnictwa oraz następnych pokoleń, które będą przyszłymi użytkownikami pozostawionych zasobów w ekosystemach.

Kompleksowa koncepcja zrównoważonego rozwoju rolnictwa w Polsce powinna obejmować zatem różne aspekty i zagadnienia, wraz z uwarunkowaniami wewnętrznymi (polityka gospodarcza) oraz zewnętrznymi (zrównoważony rozwój wobec integracji z Unią Europejską). W badaniach dotyczących zrównoważonego rozwoju rolnictwa do najważniejszych należą zagadnienia usytuowania i pozycji gospodarstwa rolniczego wobec wymagań rolnictwa zrównoważonego głównie w aspekcie ekonomicznym i społecznym z uwzględnieniem ekologicznych i etycznych odniesień do tych problemów. Niezbędne są więc analizy tych zagadnień rozpatrywane w trzech pozycjach: (1) mikroekonomicznej i mikrospołecznej dotyczącej gospodarstwa rolniczego i rodziny wiejskiej (stanu świadomości i gotowości przekształcania gospodarstwa zgodnie z wymaganiami zrównoważonego rozwoju), (2) mezospołecznej i mezoekonomicznej określonej przez usytuowanie rodziny rolniczej w systemie społecznym wsi, oddziaływania

samorządu lokalnego na rozwój obszarów wiejskich w kontekście zasad zrównoważonego rozwoju oraz (3) makrospołecznej i makroekonomicznej odnoszącej się do wpływu procesów globalnych na koncepcję zrównoważonego rozwoju (perspektywy integracji europejskiej, wsparcia pomocowego funduszami przedakcesyjnymi ich wpływu na rozwój wsi i rolnictwa oraz polityki gospodarczej i rolnej państwa w ramach strategii rozwoju obszarów wiejskich).

Projektowane badania w tym zakresie powinny sformułować odpowiedzi na zasadnicze problemy rozwoju zrównoważonego w aktualnej sytuacji wsi i rolnictwa w Polsce oraz możliwości wykorzystania tej koncepcji w przyszłości, zwłaszcza wobec wyzwań związanych z integracją europejską. Szczególnie ważne wydaje się określenie: (1) w jakim stopniu zasoby naturalne są wykorzystywane w sposób nie zakłócający ich zdolności samoodnawiania się, (2) czy jest możliwa symbioza celów ekonomicznych, społecznych, ekologicznych i etycznych, (3) jakie są tendencje przemian produktywności zasobów rolniczej przestrzeni produkcyjnej (4) jak wpłynęła na stan wsi i rolnictwa sytuacja osiągania przez rolnictwo równowagi żywnościowej poprzez ekstensywny system produkcji i zdominowanie wsi przez funkcje rolnicze. (5) jakie są perspektywy ewolucji w stronę rolnictwa zrównoważonego na obecnym etapie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce. Niezbędne jest także precyzyjne określenie terminu zrównoważonego rozwoju rolnictwa oraz szczegółowa analiza czynników określających pozycję gospodarstwa rolnego, funkcje wsi oraz miejsce i znaczenie samorządu lokalnego, regionalnego oraz wsparcia edukacyjnego i doradczego skierowanego do rolników i ich rodzin. Jak wskazuje bowiem Runowski [2000] wiedza rolników, a zatem także ich wykształcenie, jest jednym z ważniejszych czynników zapewniających powodzenie w systemie rolnictwa zrównoważonego.

Podsumowanie

Stan rozwoju wsi i rolnictwa w Polsce zwykle nastroja pesymistycznie wszystkich, którzy zajmują się tymi zagadnieniami. Zbyt słaby rozwój przemysłowych metod wytwarzania może okazać się jednak atutem polskiego rolnictwa, zwłaszcza wobec narastającej krytyki industrialnych systemów gospodarowania w Unii Europejskiej. Negatywne oceny oraz niekorzystne wizje dalszego rozwoju metod wytwarzania żywności w krajach rozwiniętych gospodarczo, zapoczątkowane jeszcze w latach siedemdziesiątych, a spotęgowane w dwu ostatnich dekadach XX wieku, zyskały nowy wymiar w ostatnich latach. Pojawienie się bezpośredniego zagrożenia dla życia ludzi w postaci chorób prionowych przenoszonych z zakażonych zwierząt (BSE u bydła), których chów niewiele ma wspólnego z rolnictwem zrównoważonym, być może stanie się wystarczającym argumentem dla odwrótu od ryzykownych metod produkcji w rolnictwie. Ogromną rolę w tym procesie należy przypisać ośrodkom władzy administracyjnej i go-

spodarczej, na co wskazują także inni autorzy [Adamowicz 2000, Czyżewski 2000]. Zbliżające się włączenie w struktury Unii Europejskiej może nadać nowy wymiar rozwojowi obszarów wiejskich i rolnictwa w kraju. Zachowanie tradycyjnych metod gospodarowania może być korzystne wobec rychłej perspektywy otwarcia rynków zbytu społeczeństw bogatszych, zatem chętnych do kupowania żywności uzyskiwanej metodami naturalnymi.

LITERATURA

- Adamowicz M. (2000): Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich. Roczniki Naukowe SERiA. Tom II, z. 1, s. 69-81.
- Adamowski Z. (1998): Gospodarstwo rolne. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 343-348.
- Czyżewski A. (2000): Rola polityki makroekonomicznej w kształtowaniu warunków dla zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Pamiętnik Puławski z. 120/I, s. 39-51.
- Fotyma M., Kuś J. (2000): Zrównoważony rozwój gospodarstwa rolnego. Pamiętnik Puławski z. 120/I, s. 101-116.
- Klepacki B. (2000): Zrównoważony rozwój terenów wiejskich – wybrane aspekty teoretyczne. Roczniki Naukowe SERiA. Tom II, z. 1, s. 8-13.
- Michna W. (2000): Jakość surowców rolnych i żywności jako ważny składnik oceny zrównoważonego rozwoju rolnictwa. Pamiętnik Puławski z. 120/II, s. 317-323.
- Runowski H. (2000): Zrównoważony rozwój gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych. Roczniki Naukowe SERiA. Tom II, z. 1, s. 94-102.
- Szoszkiewicz J., Zbierska J., Szoszkiewicz K., Purta J., Woźniak A., Róg K., Sterczewski E. (2000): Możliwości upowszechniania rolnictwa integrowanego na przykładzie badań w wybranych gospodarstwach Opolszczyzny. Pamiętnik Puławski z. 120/II, s. 429-437.
- Turowski J. (1995): Socjologia wsi i rolnictwa. Towarzystwo Naukowe KUL. Lublin.
- Woś A. (1995): Ekonomia odnawialnych zasobów naturalnych. PWN, Warszawa.
- Woś A. (1998a): Ekonomia odnawialnych zasobów naturalnych. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, s.160-162.
- Woś A. (1998b): Rolnictwo zrównoważone. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 735.
- Woś A. (2000): Rolnictwo polskie 1945-2000. IERiGŻ, Warszawa.
- Ziętara W. (2000): Tradycyjne i współczesne podejście do równowagi w gospodarstwach i przedsiębiorstwach rolniczych. Pamiętnik Puławski z. 120/II, s. 553-563.

SŁAWOMIR ZAWISZA

ROLNICTWO ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU**STRESZCZENIE**

W artykule podjęto próbę określenia głównych zagadnień teoretycznych oraz badawczych rolnictwa zrównoważonego. W krajach Unii Europejskiej nadmierna intensyfikacja rolnictwa doprowadziła do problemów dewastacji ekologicznej i wyludnienia wsi. W Polsce ekstensywny rozwój spowodował komplikacje natury społecznej: przeludnienie agrarne i niskie dochody wielu, ale małych i słabych ekonomicznie gospodarstw. W obu wszakże sytuacjach drogą ewolucji może być rolnictwo zrównoważonego rozwoju. Definicja rolnictwa zrównoważonego nie jest w Polsce ostatecznie określona, a sama koncepcja rozwoju zrównoważonego istnieje do tej pory wyłącznie w projektach i planach oraz jako propozycja przyszłego kierunku ewolucji rolnictwa i obszarów wiejskich. Określenie czynników oraz stanu gotowości do realizowania tej koncepcji jest szczególnie interesujące, zwłaszcza biorąc pod uwagę różną sytuację rolnictwa w Polsce i Unii Europejskiej oraz zbliżającą się integrację w ramach struktur tej organizacji.

SŁAWOMIR ZAWISZA

THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE**SUMMARY**

The paper presents the main theoretical and research problems of sustainable agriculture. Excessive intensity of agriculture in the countries of the European Union was resulted in the destruction of the environment and the depopulation of rural areas. On the contrary, in Poland, extensive development of agriculture was caused social complications: overpopulation in the country and low profitability of small farms. The solution to this unfavorable situation could be the sustainable development of agriculture. The definition of sustainable agriculture in Poland has not been defined yet. The concept of sustainable development exists only in projects and plans as a suggestion of the future direction of agricultural development. It would be interesting to find factors that could help to set the definition of the sustainable development of agriculture, taking into consideration the differing situations concerning agriculture in Poland and the EU, in addition to the approaching integration of their institutions.